

Juomien kulutus Suomessa vuosina 1880-2000

TAUNO KALLINEN

Johdanto

Vuonna 1995 tilastoitu alkoholin kulutus oli 6.6 litraa absoluuttista alkoholia asukasta kohden laskettuna. Tilastoimaton alkoholi käsittää alkoholijuomat, joista ei makseta alkoholiveroa. Kun se lasketaan mukaan, alkoholin kuluksi henkeä kohden saadaan 8 litraa absoluuttista alkoholia. Oluen osuus oli hallitseva, 52 prosenttia, viinan 30 prosenttia ja viinin 18 prosenttia kulutetuista määristä. Esimerkiksi Italiassa tilastoitu alkoholin kokonaiskulutus on tällä hetkellä samaa luokkaa. Kummassakin maassa lisääntyvä turismi on vaikuttanut huomattavassa määrin alkoholin kulutukseen. Suomessa kulutuksen (ml. tilastoimaton alkoholi) arvioidaan lisääntyvän vuosituhannen loppuun mennessä jo 9 litraan absoluuttista alkoholia henkeä kohden laskettuna.

'Viina on viisasten juoma'. Etelän maissa jo lapsesta lähtien opittu viinikulttuuri ei ole viinin harrastajien joukkoa lukuunottamatta juurtunut maahamme. Viinin käyttöön on kyllä ollut mahdollisuuksia oppia yhä lisääntyvän ete-

län matkailun seurauksena. Sen sijaan keski-euroopan maissa vallitseva, hallittu olutkulttuuri on levinnyt yhä lisääntyvässä määrin Suomeen.

Samanaikaisesti kun oluen suosio lisääntyy Etelä-Euroopassa, Suomi on saanut viime vuosina voimakkaita vaikutteita Viron olutkulttuurista. Etenkin sen jälkeen kun Viro uudelleen itsenäistyi vuonna 1991. Tässä yhteydessä voidaan puhua kalevalaisesta olutkulttuurista.

Suomessa on sen sijaan ollut hallitsevana alkoholin käyttömuotona humalahakuisuus, s.o. juopumistarkoituksessa harjoitettu alkoholin käyttö, jonka asema on kuitenkin hiljalleen väistymässä kohti kalevalaista olutkulttuuria, ja kohti miedompia juomia. Humalahakuisuutta on täytynyt valvoa viranomaisten toimenpitein ja erityisesti tehokkaiksi osoittautuneiden hintapoliittisten toimenpiteiden avulla, jotta alkoholin käyttö olisi hallittua ja sisältäisi mahdollisimman vähän haitta- ja sivuvaikutuksia eikä vaarantaisi kansanterveyttä.

Tässä selvityksessä esitetään pitkän ajan tarkastelussa alkoholin ja myös muiden juomien,

alkoholittomien juomien, kulutuksen kehitys vuosina 1880-1975 käyttäen lähteenä professori Eino H. Laurilan kahta pitkän ajan yksityisen kulutuksen kasvututkimusta, jotka ovat ilmentyneet Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen (ETLAN) julkaisuina (Laurila 1985 ja 1987). Mainittakoon, että näiden kahden kasvututkimuksen tekemiseen käytettiin 34 työvuotta. Yhteissivumäärä oli mammuttimainen, 785 sivua. Ylivoimaisesti suurimman osan perustutkimuspanosta antoi professori Laurila ja Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksesta tähän perustutkimustyöhön osallistui viiden vuoden ajan lähes päätoimisesti apulaisjohtaja Tauno Kallinen. Tilastotiedot ajalta 1975-1995 on ketjutettu tilastokeskuksen kulutussarjoista vanhan SNA:n luokituksen mukaisiksi.

Alkoholittomiksi juomiksi luetaan erilaiset virvokkeet ja kivennäisvedet. Sen sijaan esimerkiksi maitotuotteet kuuluvat elintarvikkeiden ryhmään. Oheisessa kuviossa esitetään alkoholijuomien ja alkoholittomien juomien sekä näiden yhteisumman, juomat yhteensä, kehitys pitkien kulutussarjojen muodossa vuosina 1880-2000 siten, että ne osoittavat ao. kulutuksen nimellisen osuuden kotitalouksien kulutusmenoista.

Kuvion ymmärtämiseksi käydään seuraavassa läpi kehitykseen vaikuttaneet keskeiset tekijät. Kuvion tilastolliset aikasarjat perustuvat YK:n kansainvälisiin suosituksiin kansantalouden kirjanpidosta ns. vanhan SNA:n mukaisina (United Nations (1964): A System of National Accounts and Supporting Tables, Studies in Methods, Series F, No 2, Rev. 2, New York). Kansantalouden kirjanpito on kehikko, jonka avulla nivotaan yhteen eri tilastolähteistä saatavat tiedot yhdenmukaiseksi tietojärjestelmäksi. Laurilan tilastosarjoissa on pyritty noudattamaan SNA:n määritelmiä ja laskentaohjeita parhaan kyvyn mukaan niinkuin tilastokeskus-

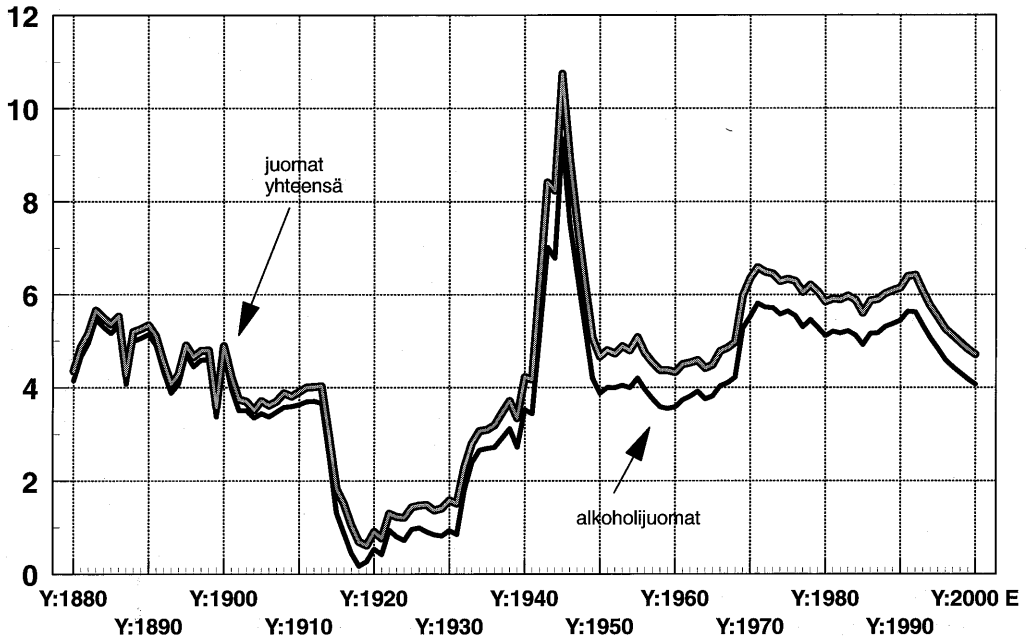
kin noudattaa omia kulutussarjojaan laskiessaan. Luonnollisesti ovat tiedot edettäessä ajassa taaksepäin epävarmempia kuin tuoreemat tiedot, jolloin on perustilastoja, kuten kotitaloustiedusteluja, enemmän.

Alkoholin tutkimisen yhteydessä tulee sovellettaviksi laillisen tuotannon määrittelyt SNA:n mukaisesti. Alkoholin tuotannossa ja jakelussa jäävät ulkopuolelle laittomat liike-toimet. Viimeksi esitetyn uuden tarkistetun SNA-version (YK 1991) mukaan ulkopuolelle jäävien harmaan talouden ja laittoman tuotannon ja jakelun välille on vaikeata vetää rajaa. Laitonta on salapoltto ja salakuljetus. Sahdin, kotiviinin ja kiljun valmistus, mikäli niiden valmistus on alle alkoholilain sallimien normien, on sallittua. Mainittakoon selvyuden vuoksi, että kansantalouden kirjanpidossa kiellettyyn valmistukseen käytetyt raaka-aineet, kuten maltaat, humala, sokeri jne kirjataan ao. elintarvikeryhmään. Näin saatu "liikevoitto", joka yksittäistapauksessa saattaa olla huomattava, jää kirjausten ulkopuolelle.

1870-luvulla alkoholin kokonaiskulutus oli alenemassa, kunnes tapahtui äkkinäinen nousu. Tällöin tarvittiin alkoholikulutuksen hillitsemiseksi valtiiovallan rajoittavia toimenpiteitä, jotka myös tehosivat. Oheisesta kuvioista voidaan todeta, että tarkasteluajanjakson alussa ja lopussa alkoholin kulutusosuus oli varsin korkea. Sen sijaan vuosisadan alussa alkoholin kulutusosuus oli poikkeuksellisen matala.

Vuosina 1919-1932 oli Suomessa alkoholin käytössä täyskielto. Sen aikaisesta alkoholin kulutuksesta ei ollut olemassa tietoja ennen kuin Laurila ryhtyi niitä arvioimaan. Hän katsoi, että alkoholin täyskieltoaikana tulee myös alkoholin 'laiton' kulutus ottaa mukaan SNA:n mukaisessa tilinpidossa. Niinpä hän laati - muiden tietolähteiden puuttuessa - alkoholin kulutusluvut salakuljetustietojen avulla.

Kuvio 1. Juomien osuus yksityisistä kulutusmenoista

Jo 1914 sotatilan aikana valtiolta pyrki huomattavasti rajoittamaan alkoholin käyttöä.

Matalammillaan alkoholin kulutus oli 1918 -kansalaissovatuksella, jolloin se oli 0.17 prosenttia yksityisistä kulutusmenoista. Alkoholin täyskieltolain astuttua voimaan 1.6.1919 alkoi ennennäkemätön tapahtumasarja Suomen talushistoriassa lainkiertoineen. Alkoholin kieltolakiin oli jäänyt porsaanreikä, joka mahdollisti alkoholin myynnin. Apteekeille oli jätetty mahdollisuus hankkia ja myydä apteekkipriitä, joka oli tarkoitettu käytettäväksi eläinten sairauksien hoitamiseen. Laurila luokitteli apteekkipriin myynnin kulutetuksi alkoholijuomana. Kieltoain aikana alkoholin kulutus oli keskimäärin 0.8 prosenttia kaikista yksityisistä kulutusmenoista. Vuonna 1938 tämä arvo-osuus oli yli 3 prosenttia.

Millaista alkoholipolitiikka oli täyskieltoaikana? Täyskieltolaki koski kaikkia alkoholipi-

toisia aineita, jotka sisälsivät enemmän kuin kaksi tilavuusprosenttia etyylialkoholia (eivätkä saaneet olla denateroituja). Poikkeuksina olivat silloinen valtion alkoholiliike sekä eräät luvan saaneet yhtiöt. Kun alkoholia ei ollut laillisesti saatavissa ja ulkomaan matkailu oli vähäistä, ja alkoholin tarve oli usein suuri, alkoi ennennäkemätön viinaralli – ja se ei ollut olutralli kuten viime vuosina. Tätä poliisi- ja tulliviranomaiset yrittivät estää alkoholipolitiikan tavoitteiden saavuttamiseksi ja lainkuuliaisuuden täyttämiseksi.

Alkoholin kulutustiedot kieltoaikana laadittiin salakuljetustietojen avulla pääsääntöisesti siten, että oletettiin noin 10 prosenttia salakuljetuista määristä tulleen ilmi. Tähän lisättiin vielä apteekkiprii.

Vaikka vuoden 1926 alkoholikomitea pohti porsaanreiän, apteekkipriin, tukkimista, niin sitä ei kumottu, vaan se oli voimassa koko kiel-

tolain voimassaolon ajan siihen liittyvästä lainkuuliaisuuden ja tasa-arvoon liittyvistä ongelmista huolimatta. Vuonna 1932 perustettiin valtion alkoholiliikkeen seuraajaksi Oy Alkoholiliike Ab, kun suurin osa kansasta kansanäänestyksellä pitkien viivytelyjen jälkeen oli kieltolain kumoamisen kannalla. Alkosta muodostui valtion monopoli, jonka vastuulla oli alkoholin valmistus, maahantuonti ja jakelu.

Odotusten vastaisesti alkoholin kulutus pysyi 1930-luvulla suhteellisen matalalla tasolla. Vasta 1940-luvulla sotatila muutti kuluttajien alkoholikäyttäytymistä.

Toisen maailmansodan aikana alkoholikulutuksen arvo-osuus kohosi jyrkästi ja oli korkeimmillaan vuonna 1945, jolloin se oli arvoosuudeltaan yli 9 prosenttia. Tämä voidaan selittää säännöstelytalouden olosuhteilla, jolloin vallitsi yleinen pula ostettavista tavaroista ja palveluksista. Valtiovalta pyrki saamaan alkoholin verotuksen avulla apua budjettialijäämän kattamiseen. Alkoholin hinnat nousivat huomattavasti nopeammin kuin hinnat yleensä, eli alkoholin suhteellinen hinta kohosi voimakkaasti. Alkoholin käyttö painottui väkeviin juomiin, koska olutta ei Suomessa vuosina 1943 - 1947 juuri valmistettu.

Merkittävä askel kohti kalevalaista olutkulttuuria oli vuonna 1969 säädetty keskiolutlaki, joka mahdollisti keskioluen myynnin vähittäiskaupoissa. A-oluen menekki laski ja tämä kehityssuunta on jatkunut näihin päiviin saakka.

Kansainvälisesti tarkasteltuna Suomi on suhteellisen raitis maa. Vuonna 1995 alkoholia kulutettiin Suomessa virallisten tilastojen mukaan noin 6.6 litraa absoluuttista alkoholia henkeä kohden. Vastaavasti Etelä-Euroopassa kulutus on 8 - 10 litran tuntumassa. Alkoholin kulutuksen keskipitkän aikavälin kehitysarvion vuosille 1995-2000 on ETLAssa tehnyt Mankinen (1996) (1996 (Suhdanne 1996:2, yksityinen kulutus, julkaisupäivä 5.6.1996). Ennuste on tehty ETLAn kysyntämallien avulla ja se on konsistentti ETLAn kokonaistaloudellisen ennusteen kanssa. Ennustejaksolla alkoholin määrän arvioidaan kasvavan keskimäärin 4 prosenttia vuodessa. Koska alkoholin hintojen odotetaan sopeutuvan vähitellen kohti EU-maiden keskimääräistä hintatasoa, alkoholin arvo-osuus kotitalouksien kulutusmenoista alenee.

Tilastoidun alkoholin kulutuksen osuus kulutusmenoista on varsinkin viime vuoden aikana selvästi alentunut. Tähän on vaikuttanut kotitalouksien lisääntynyt ostosmatkailu lähialueille. Olutrallin lopettamiseksi valtiovallan olisi muutettava alkoholipolitiikkansa. Mikäli lähivuosina Suomessa sovelletaan EU:n normaalin käytännön mukaisia alkoholin tuontirajoituksia ja alkoholiveroja ei alenneta, tilastoimattoman alkoholin osuus kulutuksesta tulee kasvamaan edelleen.